

kadın verilecektir. Bir başka telakkisine göre ise her erkeğe 4000 bâkire, 8000 dul ve ayrıca niteliği belirtilmeyen 500 olmak üzere 12.500 hûri verilecektir.

Kur'ân-ı Kerîm'de âhiret mutluluğu hem maddî hem mânevî-ruhî çerçevede tasvir edilmiştir; benzer yaklaşım hadis metinlerinde de görülür. Bu tasvirleri inceleyip anlamayı ve halka aktarmayı amaçlayan bazı âlimler, bunlardan kendi yetenek ve temayülleri doğrultusunda birbirinden farklı, zaman zaman da abartılı sonuçlar çıkarmışlardır. Bir erkeğin 343.000 hûrisi olacağını ileri sürecek kadar mübalağa yapanlar Allah'ın her şeye kâdir olduğunu söyler ve cennet ehlinin arzu ettiği her şeyin gerçekleşeceğini beyan eden âyetleri (meselâ bk. el-Enbiyâ 21/102; Fussilet 41/31; Kâf 50/35) delil gösterirler. Ancak naslarda yer almayan, üstelik onların lafzıyla ve ruhuyla bağdaşmayan, gerçeğe, akliselim ve zevkiselime ters düşen bu tür bilgileri ciddiye almak mümkün değildir. Âhiret şartlarının dünya şartlarından farklı olduğu bildirilmekle beraber o hayatla ilgili olarak anlatılan hususlar dünya realitesi içinde yaşayan insanlara hitap ettiğine göre bunların etkili olabilmesi için insanın aklı ve beklentileriyle bir ölçüde uyumunu gerektirdiği açıktır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de cennet hayatı tasvir edilirken bunun dünyadaki mutluluk vasıtalarıyla ilişkilendirilerek anlatıldığı görülmekte, ancak âhiret hayatının çok daha saf, derin ve mutluluk verici olacağı ifade edilmektedir (meselâ bk. el-Bakara 2/25; es-Sâffât 37/45-47; Muhammed 47/15).

Hz. Peygamber ile hanımları arasında ortaya çıkan bazı anlaşmazlıklardan Kur'ân-ı Kerîm'de söz edilirken eğer peygamber hanımlarını boşayacak olursa Allah'ın kendisine daha hayırlı eşler ihsan edeceği, bunlar arasında dul ve bâkirelerin de bulunabileceği anlatılır (et-Tahrîm 66/5). Bazı müfessirler burada sözü edilen duldan Firavun'un karısı Âsiye'nin, bâkireden de Hz. Meryem'in kastedilmiş olabileceğini ve Resûl-i Ekrem'in cennette bunlarla evlenebileceğini bir ihtimal olarak ileri sürmüşlerdir (Ebû'l-Leys es-Semer-kandî, III, 381; Kurtubî, *el-Câmî*, XVIII, 127; Süyûtî, VIII, 225). Yazıcıoğlu Mehmed bu telakkiyi bir fantezi haline getirmişse de (*Muhammediyye*, s. 383) bu yorumu ne dayandırılmak istenen âyetle ne de içinde yer aldığı diğer âyetlerin muhtevasıyla (et-Tahrîm 66/1-4) bağdaştırmak mümkündür. Esasen böyle bir anlayış müfessirlerin çoğunluğu tarafından da itibar görmemiştir. Âhiret mutluluğun-

da maddî tatminlerin payı bulunmakla birlikte bunların birinci derecede bir yer işgal etmediği hususu İslâmî anlayışın özünü oluşturmaktadır. Diğer bazı âhiret tasvirleri gibi hûri konusundaki âyet ve hadislerde de insan topluluklarının sosyal ve kültürel seviyelerinin, estetik ve zevk anlayışlarının, zihin ve hayal kabiliyetlerinin belli ölçüde dikkate alındığını söylemek mümkündür. Bütün âhiret halleri gibi hûri konusu da gayb alanına dahil olduğuna göre (el-A'râf 7/187-188) Kur'an'ın bu hususta söylediği son söz gaybı Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceği gerçeğidir (el-En'âm 6/50, 59; en-Neml 27/65).

BİBLİYOGRAFYA :

Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "hvr" md.; *Lisânü'l-'Arab*, "hvr" md.; *Kâmus Tercümesi*, "hvr" md.; M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "hvr", "kşr", "zvc" md.leri; *Müsned*, I, 156; II, 230, 232, 247, 316, 345, 385, 420, 422, 507, 537; III, 27, 438, 440; IV, 131, 200; V, 242; Dârimî, "Rikâk", 108; Buhârî, "Bed'ü'l-halk", 8, "Cihâd", 6, "Enbiyâ", 1, "Tevhîd", 35, "Tefsîr", 55/2; Müslim, "Cennet", 2-5, 14, 15, 17, 23, "İmân", 311; İbn Mâce, "Nikâh", 62, "Züh'd", 18, 39, "Cihâd", 11, 16; Ebû Dâvûd, "Edeb", 3; Tirmizî, "Ra'dâ", 19, "Fezâ'ilü'l-cihâd", 25, "Kıyâmet", 48, "Şifâtü'l-cenne", 5, 23-24; *The Sacred Books of the East: the Zend-Avesta* (trc. L. H. Mills, ed. F. Max Müller), Oxford 1883, XXII/1, s. 1-18; XXIII/2, tür.yer.; XXIV/8, s. 53-65; XXXI/3, tür.yer.; Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Me'ânî'l-Kur'ân* (nşr. Ahmed Yûsuf Necâtî - M. Ali en-Neccâr), Beyrut 1980, III, 125; Taberî, *Câmi'u'l-beyân* (Bulak), XXI, 19-20; XXVII, 106-107; Ebû'l-Leys es-Semer-kandî, *Tefsîrû's-Semer-kandî* (nşr. Ali M. Muavvez v.dğr.), Beyrut 1413/1993, III, 273, 381; Halimî, *el-Minhâc*, I, 476-477; II, 176-177; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Şifâtü'l-cenne* (nşr. Ali Rızâ Abdullâh), Dimaşk 1407-1408/1987-88, III, 219-220, 279-280; Beyhakî, *el-Ba's ve'n-nüşûr* (nşr. M. Saîd Besyönî), Beyrut 1408/1988, s. 210-212; Kurtubî, *et-Tezkire fî ahvâli'l-mevtâ ve umûrül-âhire*, Beyrut 1405/1985, s. 555-564; a.mlf., *el-Câmî*, XVIII, 127; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Hâdî'l-erwâh* (nşr. Yûsuf Ali Bûdeyvi - Muhyiddin Müstû), Beyrut 1411/1991, s. 222-223, 312-365; İbn Kesîr, *en-Nihâye* (Zeynî), II, 451-467; Yazıcıoğlu Mehmed, *Muhammediyye*, İstanbul 1298, s. 378-383; Ahmed Bican, *Envârü'l-âşkın*, İstanbul 1306, s. 465-467; Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nûfûs*, İstanbul 1327, s. 121-122; Süyûtî, *ed-Dürü'l-menşûr*, Beyrut 1403/1983, VIII, 225; İbrâhim Hakkî Erzurumî, *Ma'rifetnâme*, İstanbul 1310, s. 10; Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, IV, 382-383; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, XXVII, 142; R. C. Zahner, *The Teachings of the Maggi a Compendium of Zoroastrian Beliefs*, New York 1965, s. 146-147; A. Cohen, *Everyman's Talmud*, New York 1975, s. 383-389; Elbânî, *Silsiletü'l-eğâdîşî'z-za'ife ve'l-mevzû'a*, Beyrut 1398/1977, I, nr. 371; E. Berthels, "Die Paradiesischen Jungfrauen (Hûris) im Islam", *Islamica*, I/2-3, London 1993, s. 263-287; A. J. Wensinck, "Hûr", *IA*, V/1, s. 591-592; a.mlf. - [Ch. Pellat], "Hûr", *El'* (İng.), III, 581-582; Ahmad Tafazzolî, "Cinwad Puhl", *Elr*, V, 595.

BEKİR TOPALOĞLU

HURKÛS b. ZÜHEYR

(حقوق بن زهير)

(ö. 38/658)

Hakem Vak'ası'nda
Hz. Ali'ye muhalefet eden
ilk Hâricî liderlerinden.

Temîm kabilesinin Benî Sa'd koluna mensup olduğundan Sa'dî nisbesiyle anılır. Ne zaman müslüman olduğu bilinmemekle beraber Hudeybiye'de bulunduğu ilişkin rivayet doğru kabul edilirse (İbn Hacer, I, 320) 6 (628) yılından önce İslâmiyet'i kabul ettiği söylenebilir.

İran'ın fethi esnasında müslümanlarla barış antlaşması yapan Ahvaz'ı savunmakla görevli İranlı kumandan Hürmüzân'ın antlaşma şartlarını bozma tehdidinde bulunmasının ardından Basra Valisi Utbe b. Gazvân'ın durumu Halife Hz. Ömer'e bildirip yardım istemesi üzerine Hurkûs Ömer tarafından kumandan tayin edilerek Ahvaz'a gönderildi. İran ordusunu yenilgiye uğratıp Ahvaz'la birlikte Tüster yakınlarına kadar uzanan bölgeyi ele geçiren Hurkûs topladığı cizyeyi halifeye gönderdi. Daha sonra Hürmüzân'a karşı sürdürülen mücadelede Basralı ve Kûfeli kumandanların emrinde çeşitli görevler ifa etti (Taberî, IV, 76-79).

Hurkûs, Hz. Osman'ın yönetiminden şikâyetçi olup 35 (655-56) yılında Medine'ye giden 600'ü aşkın Basralı'ya öncülük yaptı (a.g.e., IV, 349). Hz. Ali'nin halife olmasından sonra Âişe, Talha ve Zübeyr'in öncülüğünde gelişen olaylarda onlara karşı Basra'yı savunan askerî birliğin başında bulundu. Basra'nın Talha ve Zübeyr kuvvetlerinin eline geçiş Hz. Osman'ın şehid edilmesi olayına karışanlardan bir kısmının öldürülmesi üzerine Temîm kabilesinin himayesine girdi. Sıffin Savaşı'nda kabilenin reisi Ahnef b. Kays'ın tesiriyle Hz. Ali'nin yanında yer aldı. Savaş sürerken hilâfet meselesinin hakemlere havale edilerek çözülmesi için Hz. Ali'ye teklif götürüp bunda ısrar edenler arasında bulunan Hurkûs, meselenin hakemlere havale edilmesine rızâ gösterdiği için Ali'yi günah işlemekle suçladı. Hz. Ali ile yaptığı şiddetli tartışmalarda ona karşı çıkışının Allah rızasından başka bir gaye taşımadığını belirterek hilâfet konusundaki hükmün hakemlere değil Allah'a ait olduğunu savundu (İbn Kesîr, VII, 285). Buna karşılık Hz. Ali, Muâviye ile yazılı bir antlaşma yapıldığını ve ilâhî emre göre (en-Nahl 16/91) sözleşmelere uyulması gerektiğini söyleyerek asıl günahın antlaş-

madan caymak olduğunu anlatmaya çalıştıysa da Hurkûs fikrinden vazgeçmedi.

Ebû Mûsâ el-Eş'arî Hz. Ali tarafından Dûmetülcend'e gönderildiği sırada Abdullah b. Vehb er-Râsibî'nin evinde toplanan Hâricîler Kûfe'den ayrılmaya karar verdiler. Hurkûs bu toplantıda dünyaya meyledilmemesi ve zulme karşı çıkılması konusunda bir hutbe irat etti. Daha sonra söz konusu grup içlerinden Zeyd b. Hısn et-Tâî'yi emirliğe aday gösterdi. Zeyd bunu kabul etmeyince Hurkûs'a teklifte bulundular, o da kabul etmedi (a.g.e., VII, 285). Hurkûs, Hâricîler'in Nehrevan'da Hz. Ali'ye karşı giriştikleri savaşa yaya askerî birliklerin kumandanı olarak katıldı ve Abdullah b. Vehb er-Râsibî ile birlikte öldürüldü (38/658).

Huneyn veya Hayber Gazvesi ganimetlerini dağıttığı sırada Hz. Peygamber'i âdil davranmamakla itham eden ve Hâricîler'in ilki sayılan Zülhuveysıra et-Temîmî ile Hurkûs b. Zühreyn'in aynı kişi olduğu konusunda bazı rivayetler bulunmaktadır (Demîrî, I, 330; İbn Hacer, I, 320). Diğer taraftan pazılarından birinde kadın memesi gibi sarkan bir et parçası bulunduğu için Züssüdeyye diye anılan, Nehrevan'da Hâricîler'le birlikte öldürüleceği Hz. Ali'ye daha önce Resûl-i Ekrem tarafından haber verildiği belirtilen, Ali'nin de savaşta ölenleri incelerken koltuğundaki işaretten kendisini teşhis ettiği söylenen kişinin Hurkûs'la aynı şahıs olduğu konusunda da bazı bilgiler nakledilmektedir (Bağdâdî, s. 76, 80-81; Şehristânî, I, 115). Ganimetleri taksim ederken Hz. Peygamber'e itiraz eden kişinin adı kaynaklarda Abdullah b. Zülhuveysıra, İbn Zülhuveysıra, Zülhuveysıra yahut "bir kişi" şeklinde geçmekte (Müsned, I, 380, 411; II, 219; III, 56, 65; Buhârî, "Edeb", 95, "Menâkıb", 25, "İstîtabetü'l-mürteddîn", 7; Müslim, "Zekât", 140-142, 148), bu rivayetlerde Hâricîler'in bazı özelliklerine temas edildikten sonra önderlerinin pazılarından birinde et parçası bulunan siyah bir kişi olduğu ifade edilmektedir. Bu kişiyle ilgili rivayetlerde Nehrevan'da öldürülen ve Resûl-i Ekrem'in belirttiği özellikleri taşıyan şahsı gördüğünü söyleyen Ebû Saîd el-Hudrî isim belirtmemiştir (Müslim, "Zekât", 143). Heysem b. Adî'nin nakline göre Nehrevan'da öldürülen Züssüdeyye, Be'ile kabilesinin Urene koluna mensup simsiyah ve asker içinde kötü kokan bir kişiydi (İbn Kesîr, VII, 290). Bu hususlar dikkate alındığında Benî Temîm kabilesinden Zülhuveysıra ile Be'ile kabilesinin Urene koluna mensup Züssüdeyye'nin ay-

nı kişi olmadığı, Hurkûs b. Zühreyn'in ise her ikisiyle de alakası bulunmadığı ortaya çıkmaktadır.

Hurkûs b. Zühreyn müstesna Hudeybiye'ye katılan herkesin cennete gireceğine dair rivayetle (İbn Hacer, I, 320) bazı Hâricî kaynaklarında yer alan ve Hurkûs'un cennete müjdelenenlerden olduğunu belirten rivayet (Şemmâhî, s. 49) siyasi görüşleri farklı zümrelerce uydurulmuş olmalıdır. Zira Hâricîler'in muhaliflerince nakledilen ilk rivayet sahih hadis kitaplarında yer almamaktadır. Bu konuda rivayet edilen hadis, hiçbir kimseyi istisna etmeden Hudeybiye'ye iştirak eden herkesin cennete gireceğini haber vermektedir (Müttakî el-Hindî, I, 102; XII, 40). Hâricîler tarafından nakledilen ikinci rivayette de sahih hadis kitaplarında rastlanmamaktadır. Esasen Hurkûs b. Zühreyn'in sahâbî olmadığına işaret edenler de vardır. İbn Abdülberr'in *el-İstî'âb*'ında Hurkûs b. Zühreyn'e yer vermemesi de dikkat çekicidir. Onun sahâbî olduğunu belirten kaynaklar Taberî'nin bir rivayetine dayanmaktadır (Târîh, IV, 76).

Hâricî fırkalarından Sufriyye'nin Hurkûs b. Zühreyn'in tesirinde kaldığı kabul edilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, I, 380, 411; II, 219; III, 56, 65; Buhârî, "Edeb", 95, "Menâkıb", 25, "İstîtabetü'l-mürteddîn", 7; Müslim, "Zekât", 140-142, 143, 148; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 497; İbn Sa'd, *et-Taba-kât*, III, 33; IV, 230; Dîneverî, *el-Ahâbârü'l-ıvâil*, s. 204-210; Müberrred, *el-Kâmil* (nşr. M. Ahmed ed-Dâli), Beyrut 1406/1986, III, 1108-1109, 1190; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), IV, 76-79, 83-84, 349, 471-472, 489, 496; V, 72, 74-76, 85, 87; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb* (Abdülhamîd), III, 417-418; Bağdâdî, *el-Farâk* (Abdülhamîd), s. 76, 80-81, 91, 349; Şehristânî, *el-Milel* (Kilânî), I, 115; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 158, 218-219, 233, 238, 334, 337, 345-346; a.mlf., *Üsdü'l-gâbe* (Bennâ), I, 474; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, I, 285; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 83, 174, 237, 239, 284-285, 288, 290; Demîrî, *Hayâtü'l-hayevân*, I, 330-332; İbn Hacer, *el-İşâbe*, I, 320, 484-485; Şemmâhî, *Kitâbü's-Siyer*, Kahire 1301, s. 49; Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-ummâl*, I, 102; XII, 40; L. Vecchia Vaglieri, "Hurkûs b. Zuhayr al-Sa'dî", *EF* (İng.), III, 582-583.

MUSTAFA ÖZ

HURMA (خروا)

Türkçe'ye Farsça'dan geçen hurma kelimesi değişik lehçelerde hürme ve kurma şeklinde de telaffuz edilir (Ercilasun, I, 350-351). Hurma ile ilgili kelime ve tabirler bakımından en zengin dil Arapça'dır

(İbn Sîde, X, 102-138) ve bu vokabüler içinde en fazla ağacı için nahl, meyvesi için temrin kullanıldığı görülür. Temr İbrânice'de tamar şeklindedir. Eski Ahid'de yer adı olarak geçen baal-tamar da (Hâkimler, 20/33) "hurma sahibi" anlamına gelir (bk. BA'L); taşla işlenmiş hurma ağacı figürüne de timorah veya timmôrah denir. Katar'dan Küveyt'e kadar Basra körfezinin Arap yarımadası kıyıları ile Bahreyn ve Feyleke adalarını kapsayan ve tarihte Dilmun adıyla bilinen bölge eskiden beri hurmalıklarıyla meşhurdur; hatta bir görüşe göre hurmanın anavatanı burasıdır. Hurma, Mezopotamya ve Arap yarımadası ile Akdeniz'in güney ve doğu sahillerinde bulunan ülkelerin kültürlerinde daima önemli bir yer işgal etmiştir. Bu sebeple Sumer, Akkad, Asur, Mısır ve eski Arap metinlerinde adına, görsel sanat eserlerinde de ağacının tasvirine çok sık rastlanır. Hammurabi kanunlarında (md. 66), gümüş olarak alınan ve ödenmeyen borcun eş değerdeki he-nüz hasadı yapılmamış hurma ile karşılanabileceği belirtilir (Tosun – Yalvaç, *Sumer, Assur, Babil Kanunları*, s. 114-115, 192). Mezopotamya'da günümüze ulaşan mermer vazolar ve çanak çömlekler üzerinde, sihirli şeyler arasında sayıldığı bilinen hurma dalı çizim ve kabartmaları yer alır (Goff, s. 6, 32, 70, 93, 127, 142, 185). Dinî merasimlerde giyilen kırmızı elbiselerin beline bir hurma dalı bağlanması âdeti (a.g.e., s. 178). Milâttan önce XXII. yüzyıla tarihlenen bir insan figürünün omuzunda hurma dalı taşıdığı görülür (Parrot, s. 232). Güç, fetih, zafer, barış, inanç ve bereket sembolü olarak kabul edilen ve bundan dolayı Mezopotamya saray ve mâbedlerinin giriş ve duvarlarında sıkça rastlanan hurma ağacı kabartmaları, Ahd-i Atîk'te verilen bilgilere göre Hz. Süleyman'ın sarayında da bulunuyordu (I. Krallar, 6/29, 32, 35; 7/36; II. Tarihler, 3/5; Hezekiel, 40/16, 22, 34, 37; 41/18, 19, 25, 26). Hurma ağacı motifine çok fazla yer veren eski Mısır sanatında da bazı âyin sahnelerinde merasime katılanların ellerinde hurma dalı taşıdıklarının görülmesi, diğer kültürlerde olduğu gibi burada da hurma dalının kutsal sayıldığı kanaatini uyandırmaktadır. Kuzey Suriye'deki Geç Hitit eserlerinde rastlanan hurma ağacı motifi, taşıdığı sembolik değerlerden dolayı Makabi (Machabée) dönemi İsrail sikkeleri başta olmak üzere tarihî para ve mühürlerde de kullanılmıştır. Hurma yahudi ve hristiyan kültürleri açısından çok önemlidir. Eski Ahid'de Eri-